

RO-factsheet Hollandse Waterlinies

Gemeente Gorinchem

Afb. 1 Vesting Gorinchem in westelijke richting, met linksboven de Waal. Bron: Hollandse Waterlinies/ Aerophoto Schiphol

Inleiding

Werelderfgoed Hollandse Waterlinies bestaat uit de historische linies de Stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie. De Stelling van Amsterdam is werelderfgoed sinds 1996. In 2021 is de Nieuwe Hollandse Waterlinie daaraan toegevoegd. Sindsdien vormen ze samen één werelderfgoed: de Hollandse Waterlinies.

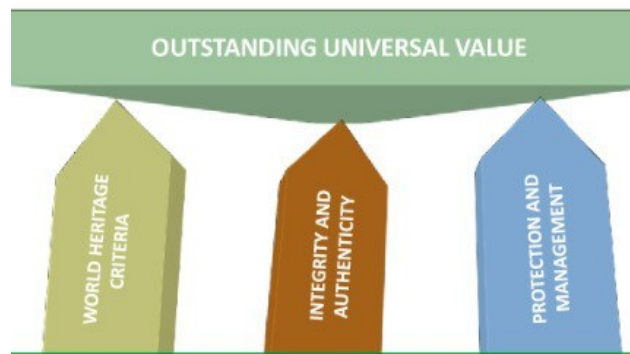
Landschap met een verhaal

De Hollandse Waterlinies zijn een militair verdedigingssysteem, gebaseerd op het landschap. Je herkent het vaak pas als je weet dat het er is. De openheid en leegte is niet toevallig. Hier bevinden zich verboden kringen rond forten, inundatievlaktes en de hoofdverdedigingslijn die de grens aangeeft tussen de veilige en de onveilige zijde. Water was het geheime wapen: sluisen werden opengezet; dammen gesloten. Zo werden via rivieren en kanalen brede stroken land tot kniediep onder water gezet: inundatie. Te diep voor man en paard, te ondiep voor boten. Water was de stille verdediging die niemand zag aankomen. De inundatiegebieden mochten lange tijd niet worden bebouwd. Meer uitleg over het systeem is te zien in dit [filmpje](#).

Werelderfgoed heeft Outstanding Universal Value

Nederland is een van de ruim 190 landen die het Werelderfgoedverdrag van UNESCO heeft ondertekend. Landen dragen zelf erfgoederen aan voor de Werelderfgoedlijst. Alleen erfgoed dat uniek in de wereld en onvervangbaar is komt daarvoor in aanmerking. De Hollandse Waterlinies staan daarmee in het rijtje met de Chinese Muur, de Taj Mahal en de Piramides van Gizeh.

Om het predicaat werelderfgoed te krijgen gelden strenge voorwaarden. Het erfgoed moet uitzonderlijke universele waarde hebben voor de mensheid. UNESCO noemt dat *OUV, Outstanding Universal Value*. Die OUV is gebaseerd op drie pijlers en die moet je beschermen. Zo moet het erfgoed voldoen aan minimaal één van tien selectiecriteria. De Hollandse Waterlinies voldoet aan drie daarvan. Er moet daarnaast sprake zijn van integriteit en authenticiteit: De Hollandse Waterlinies zijn nog nagenoeg intact en herkenbaar gebleven. Ook moet de bescherming en het beheer van het werelderfgoed goed zijn geregeld. Nederland heeft het allemaal beschreven in de Statement of Outstanding Universal Value. Die verklaring is de basis voor de inschrijving op de werelderfgoedlijst.

Afb. 2 De drie pijlers onder Outstanding Universal Value (OUV). Bron: UNESCO

Van abstract naar concreet

De OUV mag onder geen beding worden aangetast. Maar het is tegelijkertijd een abstract begrip. Dus wat bescherm je dan? Daarom is de OUV van de Hollandse Waterlinies uitgewerkt in kernkwaliteiten. Samen vormen ze één systeem. Dat systeem bestaat uit duizenden onderdelen, in UNESCO-terminen attributen genoemd. De meeste daarvan zijn beschermd als monument. Een beschadiging of aanpassing van een attribuut (bijv. graffiti op een groepsschuilplaats of het vervangen van een sluisdeur) betekent niet gelijk aantasting van de OUV. Het doorbreken van de hoofdverdedigingslijn, het volbouwen van verboden kringen of verwijderen van militaire objecten is dat wel.

Hoofdkenmerken

Kernkwaliteiten

Strategisch landschap

Hoofdweerstandslijn, Inundatiekommen en komkeringen, accessen, verboden Kringen en houten huizen

Watermanagementsysteem

Waterwegen en inundatiekanalen (rivieren, inundatie- en toevoerkanalen), dijken en kaden (rivierdijken en polderkaden), inundatiesluizen (hoofdinlaatsluizen en verspreidingsluizen), ondersteunende waterwerken (dammen, duikers, gemalen, inundatiekommen, doorlaatsluizen, schotbalkenloodsen, pofsluizen/duikers)

Militaire werken

Vestingen, forten, werken, batterijen, stellingen, kazematten, groepsschuilplaatsen, andere militaire objecten (loopgraven, tankgrachten, versperringen, gedekte wegen)

Attributen

Alle landschappelijke en gebouwde elementen

Afb. 3 De OUV uitgelegd voor de Hollandse Waterlinies

Verdragsverplichting en juridische kaders

Landen beschermen werelderfgoed met hun eigen wet- en regelgeving. De *Statement of Outstanding Universal Value* is daarbij het uitgangspunt. De juridische bescherming begint bij de Omgevingswet, het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl) en het Besluit activiteiten leefomgeving (Bal). De provincie Zuid-Holland heeft het werelderfgoed opgenomen in de provinciale omgevingsverordening. Gemeente Gorinchem moet zich aan de verordening houden in omgevingsplannen en bij het verlenen van vergunningen. Het werelderfgoed moet altijd in acht worden genomen. Ook als er misschien sprake is van verouderde regels, zoals in bestemmingsplannen waarin het werelderfgoed nog niet is opgenomen. Ontwikkelingen die de OUV aantasten lopen kans om te stranden bij de Raad van State. Meer uitleg over de bescherming van de Hollandse Waterlinies is te zien in dit filmpje.

Bescherming

Werelderfgoed Werelderfgoed Hollandse Waterlinies is groot: het gebied loopt door vijf provincies en zevenendertig gemeenten. UNESCO noemt dat gebied de *property*. Die gaat niet op slot, maar er gelden wel regels voor ruimtelijke ontwikkelingen. De meeste gebouwde attributen zijn beschermd als monument. In de Nieuwe Hollandse Waterlinie als rijksmonument, in de Stelling van Amsterdam (de meeste) als provinciaal monument. Rondom de property ligt een zogenaamde attentiezone (in het Engels: *bufferzone*): een soort beschermende schil. Dat gebied heeft geen juridische status, maar is een verdragsverplichting vanuit UNESCO. De werking is vergelijkbaar met het voorschrift in de Omgevingswet dat gemeenten in hun omgevingsplan regels opnemen voor de omgeving van beschermde monumenten om ontsiering en beschadiging van die monumenten te voorkomen.

Bescherming van de Hollandse Waterlinies is ingewikkeld. Antwoorden zijn niet altijd zwart of wit, het is geen wiskunde met slechts één juiste uitkomst. Het vergt per ontwikkeling maatwerk met zorgvuldige afweging en expert judgement. Kernvraag daarbij is: *Hoe heeft het werelderfgoed baat bij de nieuwe ontwikkeling?* Dat maakt het voor gemeenten soms lastig om de impact van ruimtelijke plannen in te schatten. Gelukkig hoeven ze dat niet alleen te doen, de siteholder helpt daarbij. Ook zijn er handige hulpmiddelen beschikbaar. (Zie kader). Dit filmpje legt in een paar minuten uit hoe bescherming werkt.

Organisatie

Ieder werelderfgoed heeft een siteholder. Voor de Hollandse Waterlinies zijn dit de provincies Noord-Holland, Utrecht, Gelderland en Noord-Brabant. Vestingstad Gorinchem maakt wel deel uit van het werelderfgoed, maar de provincie Zuid-Holland is geen siteholder. Gemeente Gorinchem kan met vragen terecht bij de eigen provincie of bij de werkgroep bescherming. In deze werkgroep zitten erfgoed specialisten van de siteholder.

De siteholder is verantwoordelijk voor het behoud van de OUV. De vier provincies hebben daarvoor een gemeenschappelijke regeling opgericht. De dagelijkse werkzaamheden liggen bij het sit bureau. Dat faciliteert overheden in het werelderfgoedgebied, waaronder provincies, gemeenten en waterschappen. Bescherming en uitdragen vormen de kern van de werkzaamheden. Het sit bureau werkt samen met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en met terreinbeherende organisaties zoals Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en de Provinciale Landschappen.

Omdat het werelderfgoed zo groot is, wordt er ook samengewerkt op regionaal niveau. In Noord-Holland is de samenwerking vastgelegd in een uitvoeringsprogramma. In Utrecht werken provincie, gemeenten, waterschappen en grote terreinbeheerders samen in het Pact van Ruigenhoek. Gelderland en Noord-Brabant hebben het Pact van Loevestein, met daarin ook gemeente Gorinchem.

Handige instrumenten bij bescherming

Website hollandsewaterlinies.nl

Website van de siteholder, met een publieksdeel voor de bezoeker en een partnerdeel voor de professional. Hier staat veel informatie voor bescherming van de Hollandse Waterlinies, waaronder de interactieve kaart met de property en de attentiezone.

Website provincie Zuid-Holland

Informatie over de Hollandse Waterlinies op de website van Zuid-Holland is beperkt. De Provinciale Omgevingsverordening en de Gebiedsanalyse - Tielerwaard geven de juridische kaders aan voor ruimtelijke ontwikkelingen. Meer RO-informatie is te vinden op de website van de siteholder. Informatie over het Pact van Loevestein staat op de website van Gelderland.

Website Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

De website van de RCE biedt informatie over werelderfgoed in Nederland met veel kaarten en linkjes.

Website Stichting Werelderfgoed Nederland

De Stichting Werelderfgoed Nederland bestaat uit de beheerders van de dertien werelderfgoederen in het Koninkrijk der Nederlanden. Vergroten van de bewustwording, belangenbehartiging en kennisdeling zijn de kerntaken.

Position paper Hollandse Waterlinies

Beschrijving van de Hollandse Waterlinies in een notendop, met een toelichting hoe het werelderfgoed kan helpen bij ruimtelijk opgaven.

Gebiedsanalyses Hollandse Waterlinies

De gebiedsanalyses geven inzicht in de kernkwaliteiten van de Hollandse Waterlinies en zijn gekoppeld aan de provinciale omgevingsverordening. Ze bieden uitgangspunten en ontwikkelingsrichtingen per deelgebied voor ruimtelijke ontwikkelingen. Bedoeld als toetsingsinstrument, inspiratiebron en bouwsteen voor beleid en planvorming. Alle gebiedsanalyses staan in een storymap.

Afwegingskader Energietransitie Hollandse Waterlinies

Het afwegingskader is een onderzoek uit 2021 naar de kansrijkheid voor grootschalige energieopwekking zonder dat de kernkwaliteiten van het Werelderfgoed worden aangetast. Het gaat om drie vormen, namelijk zonnevelden lager dan 1,5 m en windturbines van 3 MW en van 5,6 MW. Er wordt verduidelijkt wanneer bepaalde energievormen een risico geven op aantasting. Het afwegingskader biedt geen nieuwe regels, maar maakt bestaand beleid concreet. Het zegt niet of iets wel of niet mag. De provincie Utrecht heeft een aparte leeswijzer bij het afwegingskader opgesteld die ook handig is voor de andere provincies.

Handreiking visuele integriteit

De Handreiking visuele integriteit van het Kwaliteitsteam Hollandse Waterlinies gaat over één specifiek aspect van de OUV: de visuele integriteit: een belangrijk aspect van de instandhoudingsverplichting, en het enige aspect dat buiten de begrenzing van de property doorwerkt. Vergelijkbaar met regels voor de omgeving van beschermde monumenten.

Heritage Impact Assessment (HIA)

Zijn er ruimtelijke plannen in of bij de Hollandse Waterlinies en wil je weten wat de effecten zijn op het werelderfgoed? Dan kan het raadzaam zijn om een effectbeoordeling uit te (laten) voeren, beter bekend als Heritage Impact Assessment (HIA). Zo'n HIA is een instrument van UNESCO en volgt een bepaalde methodiek om transparant, navolgbaar en uniform te zijn in de beoordeling. Op de website van UNESCO staat een Nederlandstalige leidraad. Het is wel verstandig om eerst contact op te nemen met de werkgroep bescherming.

Handreiking kleine landschapselementen Hollandse Waterlinies

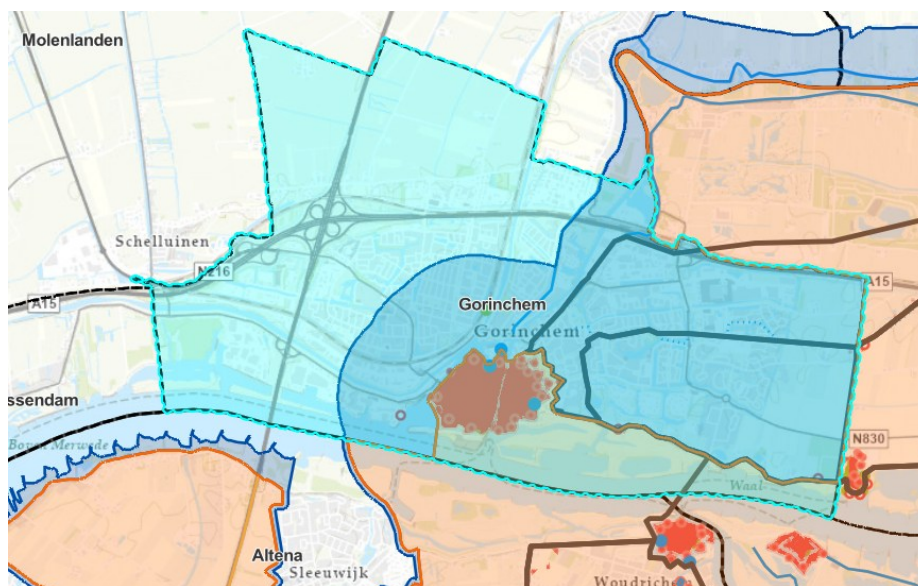
De provincie Utrecht heeft een beknopte handreiking met uitgangspunten gemaakt voor de aanleg van kleine landschapselementen in de Hollandse Waterlinies. Ook handig voor de andere linieprovincies.

De Hollandse Waterlinies in Gorinchem

De vesting Gorinchem ligt ten westen van de Tielerwaard, een gebied met relatief weinig bebouwing en overwegend agrarisch van karakter, met vee- en fruitteelt. De Tielerwaard was inundatiegebied en werd omsloten door rivieren, uiterwaarden en oeverwallen. Het gebied had twee hoofdaccessen (doorgangen in het landschap die verdedigd moesten worden): de Linge en de Waal. De vesting Gorinchem verdedigde de Waal, met de inundatiesluis bij Dalem, fort bij Vuren, Slot Loevestein en de vesting Woudrichem. De Linge werd verdedigd door fort bij de Nieuwe Steeg en fort bij Asperen. Met de oostelijke stadsuitbreiding van Gorinchem is tegenwoordig een groot deel van de Polder Dalem bebouwd.

Nadere uitleg over het gebied in en rond Gorinchem staat in de Gebiedsanalyse Hollandse Waterlinies – Tielerwaard. De property en attentiezone staan in detail op de webkaart.

Belangrijk: bij de Vergunningcheck van het Omgevingsloket is de Hollandse Waterlinies soms nog niet meegenomen. Ook op Regels op de kaart is het werelderfgoed niet altijd eenvoudig terug te vinden. Check bij twijfel daarom de webkaart of neem contact op met de provincie.

Afb. 4 De Hollandse Waterlinies (oranje) met attentiezone (donkerblauw) in Gorinchem (lichtblauw). De dikke lijn die de oostrand van de vesting volgt is de hoofdverdedigingslijn uit 1815. Vanaf 1880 schoof deze op naar het oosten. Bron: Webkaart Hollandse Waterlinies.

Binnen de property

- Vesting Gorinchem, met daarbinnen meerdere rijksmonumenten (complexnummer 365879)
 - Gracht rond de vesting
 - Waal (acces)
 - Linge (acces)
 - Dubbele waaiersluis
 - Magazijn (rijksmonument 525121)
 - Bastion 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11
 - Courtine 1-2, 11-1, 10-11, 9-10, 8-9, 7-8
 - Arkelse coupure
 - Tuighuis of arsenaal
 - Wachtgebouw
 - V.I.S. kazemat
 - Ravelijn 9-10, 10-11
 - Enveloppe
 - Dalemse coupure
 - Sluispoort/schutsluis
 - Caponière

- Willems Kazerne
- Citadel Kazerne
- Verboden kringen van vesting Gorinchem (deels)
- Dalemse Sluis (rijksmonument, onderdeel van complexnummer 532019)

In de attentiezone

- Hoofdverdedigingslijn 1815
- Hoofdverdedigingslijn 1880, 1914 en 1940
- Verboden kringen van vesting Gorinchem (deels)
- Polder Dalem (Kom II bezuiden de Lek, inundatieveld)
- Bastion 3
- Batterij de Krinkewinkel
- Schutsluis in Merwedekanaal met schotbalkloods (rijksmonument, complexnummer 525104)
- Lingedijk
- Noordelijke beer
- Tussenstelling Spijsche Veld (rijksmonument, complexnummer 532019)
- Batterij langs Waaldijk
- Verboden kringen van Fort bij Vuren (deels)
- Inundatiekade Fort Vuren
- Stuwsluis Dalemse Zeiving
- Inundatiekade Krommewegsche Wetering

Afb. 5 Het linielandschap langs de Waaldijk. Een financiële bijdrage vanuit de Erfgoed Deal maakte het mogelijk om bij de dijkversterking langs de Waal het verhaal van de Hollandse Waterlinies te versterken. Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

RO-factsheet nr. 49 – Gorinchem

Deze factsheet is onderdeel van de serie *RO-factsheets Hollandse Waterlinies voor gemeenten*, te vinden op [HollandseWaterlinies.nl/Bescherming](https://www.hollandsewaterlinies.nl/Bescherming) > **Bescherming** > **Werelderfgoed in uw gemeente**. Zevendertig gemeenten liggen in de property. Elf omliggende gemeenten liggen in de attentiezone.

Uitgave van het Sitebureau Hollandse Waterlinies, 2026

